

Zdenko Dundović

Teološko-katehetski odjel
Sveučilište u Zadru
Ulica dr. Franje Tuđmana 24i
HR - 23000 Zadar

Izvorni znanstveni rad / Original scientific paper

Primljen / Received: 5. 8. 2021.

Prihvaćen / Accepted: 17. 8. 2022.

UDK / UDC: 726(497.581.1Zadar)"15/16"

DOI: 10.15291/aa.4065

Novi podatci o crkvi Gospe od Kaštela u Zadru

New Insights on the Church of Our Lady of Kaštel in Zadar

SAŽETAK

U radu se na temelju izvornoga arhivskoga gradiva iz Arhiva Zadarske nadbiskupije o problematici imenovanja kapelana u crkvi Gospe od Kaštela (danas Gospe od Zdravlja) u Zadru u ranome novom vijeku nudi teza da je srebrni pokrov slike Bogorodice s Djetetom u istoj crkvi izradio zadarski zlatar Antun Budinić u drugoj polovini 16. stoljeća. Paralelno se osvrće na pitanje rušenja kipova mletačkih predstavnika u Zadru kroz prizmu dogradnje sakristije i obnove oltara crkve Gospe od Kaštela koncem 17. stoljeća.

Ključne riječi: Gospa od Kaštela, Zadar, rani novi vijek, zlatarstvo, Antun Budinić

ABSTRACT

Based on the original sources from the Archive of the Zadar Archdiocese on the issue of appointing chaplains for the church of Our Lady of Kaštel (today Our Lady of Health) in Zadar during the early modern period, the author suggests that the silver cover of the painting of the Virgin and Child in the same church was made by Zadar's goldsmith Antun Budinić in the second half of the 16th century. The paper also addresses the issue of the demolition of the statues of Venetian representatives in Zadar in the context of enlarging the sacristy and restoring the altars in the church of Our Lady of Kaštel at the end of the 17th century.

Keywords: Our Lady of Kaštel, Zadar, early modern period, goldsmithry, Antun Budinić

Uvod

Prvi sigurni i povijesno opravdani podatci o stabilnome zdanju na mjestu današnje crkve Gospe od Kaštela u Zadru datiraju iz vremena apostolske vizitacije Agostina Valiera 1579. godine, iz čijega se izvješća doznaje da je kapela, odnosno oratorij Gospe od Kaštela bio izgrađen od dasaka i drvene građe. Na oltaru se nalazila Bogorodičina slika zaštićena srebrnim pokrovom, kao i veća količina zavjetne srebrnine.¹ Zadarski knez i kapetan polagali su pravo na izbor kapelana zbog činjenice da su neki njihovi prethodnici i drugi predstavnici mletačkih vlasti u gradu proširili svetište te 1567. godine imenovali prokure i kapelana u crkvi, što je razvidno iz spisa pohranjenih u Arhivu Zadarske nadbiskupije.² Ta se opaska zasigurno odnosi na spomenutu drvenu kapelu iz Valierova izvješća, jer je kružna crkva Gospe od Kaštela u Zadru podignuta 1582. godine „kao rijedak primjer visokorenesansne težnje za oblikovanjem idealnog centralnog prostora”.³ U pregradnji crkve Gospe od Kaštela sudjelovali su gradski rektori i vjernički puk, što je zabilježeno u izvješću apostolske vizitacije Michelea Priulija iz 1603. godine.⁴ Crkva je postupno nadograđivana koncem 16. stoljeća, što je razvidno iz ugovora od 17. kolovoza 1595. godine s bračkim klesarima Stjepanom Bokanićem pok. Vicka i Antom Bilčevićem pok. Nikole o izradi fasade na svetištu Gospe od Kaštela.⁵ Prema navodima Marije Stagličić, u 17. stoljeću crkva je dobila pravokutnu apsidu, a na prijelazu u 18. stoljeće produžena je na istok. Početkom 18. stoljeća sa zapadne strane dograđen je barokni zvonik.⁶ U baroknome razdoblju lađa svetišta Gospe od Kaštela, kakvu prepoznamo danas, nadograđena je zalaganjem zadarskoga nadbiskupa Vicka Zmajevića (1713. – 1745.) u prvoj polovini 18. stoljeća,⁷ koji je u njega prizvao kapucine mletačke provincije, čija je djelatnost u Zadru, s kraćim prekidom u 19. stoljeću i promjenom provincijske uprave u 20. stoljeću, kada su svetište preuzeli kapucini umbrijske provincije, trajala do završetka Drugoga svjetskog rata.⁸ U historiografiji je zabilježeno da je nadbiskup Zmajević oporučno ostavio svetištu Gospe od Kaštela svoj pektoral optočen rubinima, safirima i dijamantima,⁹ a u podnožju oltara Bogorodičine slike izgradio svoju grobnicu, što upućuje na to da je bio izniman štovatelj i promicatelj njezina kulta.

Počeci i razvoj kulta Gospe od Kaštela u Zadru u ranome novom vijeku

Prema Bianchijevim navodima, crkva Gospe od Kaštela percipirana je u zadarskim kronikama kao „prva crkva koju su Zadrani podigli u čast Bogorodice, nakon što su prigrlili kršćanstvo”, na mjestu staroga rimskog kaštela, odnosno obrambene utvrde, a kult se zasnivao na slici Uznesenja Blažene Djevice Marije.¹⁰ Za tu Bianchijevu tvrdnju nema pouzdanih arhivskih izvora pa ju je nužno uzeti s oprezom. Društveno-političke okolnosti tijekom 13. i 14. stoljeća bitno su određivale ulogu mletačkoga kaštela, a kada su Mlečani ponovno zagospodarili gradom 1409. godine, stari je kaštel u nekoliko navrata preuređivan,¹¹ što je potrajalo sve do druge polovine 16. stoljeća.¹² Kaštel na sjevernome dijelu grada, zajedno s Citadelom na južnome dijelu, činio je vojno-stratešku osnovu grada, odnosno zatvoreni fortifikacijski sustav, u koji je stanovnicima grada i distrikta, kao i strancima bio zabranjen svaki pristup.¹³ Nakon rušenja kaštela 60-ih godina 16. stoljeća,¹⁴ brisani prostor u njegovoj blizini postao je podloga za kasnije izgrađenu kružnu crkvu Gospe od Kaštela u Zadru.

O postojanju kapele unutar mletačkoga kaštela u Zadru nema povijesnih podataka, iako su tijekom 16. stoljeća zabilježeni vojni kapelani, koje je plaćala mletačka vlada. Primjerice, kada je 1541. godine, zbog bolesti, svojevoljno odstupio s mjesta kapelana don Petar Baranić, na njegovo mjesto zadarski kapetan Alvise Gritti predložio je svećenika Petra, sina pok. majstora zlatara Tome Martinova (*de Martinis*).¹⁵ Na obrambenoj strani zadarskoga Poluotoka prema kopnu (*terraferma*), u utvrdi

Forte sigurno je postojala kapelica. Bianchi datira njezinu izgradnju u 1612. godinu te navodi da je tada „antikna slika Gospe od Melte (Madonna di Melta)” prenesena iz istoimene crkve i Samostana Sv. Marije *de melta (de alta ripa)* na području nekadašnjega Varoša u novu crkvu u gradskoj utvrđi.¹⁶ Zadarski crkveni izvori potvrđuju Bianchijeve navode. U kapeli u zadarskome Forteu (*chiesiola al forte*) sklapale su se ženidbe mahom vojnih službenika,¹⁷ a jednako je zabilježeno u rotondi Gospe od Kaštela nakon njezine izgradnje koncem 16. stoljeća.¹⁸ S obzirom na to da se crkva nalazila na području pod administrativnom upravom mletačke vojske (*piazze delle armi*), može se pretpostaviti da je služila i kao vojna kapela. U prilog tomu ide i činjenica da su u apostolskoj vizitaciji iz 1603. godine među darovateljima oltara u crkvi Gospe od Kaštela zabilježeni zadarski kapetan, kavaljer i kamerlengo,¹⁹ redom vojni i državni službenici.

Kult Gospe od Kaštela postupno se razvijao oko Bogorodičine slike, čiji je original danas pohranjen u Stalnoj izložbi crkvene umjetnosti u Zadru, a djelo je majstora Blaža Jurjeva iz 1447. godine, kako stoji zapisano na samoj slici – *A(nno) D(omini) 1447 die 26 Otvbri Blasivs de Iadra Pi(n)xi*.²⁰ Historiografsku dvojbu o tome je li riječ o novome djelu ili restauraciji stare, oštećene slike povjesničari umjetnosti nastojali su razriješiti komparativnom analizom ostalih djela slikara Blaža Jurjeva te je izgledno da je slika Gospe od Kaštela autorsko djelo, oslikano po uzoru na neku stariju štovanu sliku bizantsko-romaničke tipologije.²¹ Postojanje stare štovane slike čini se izglednim, ali je upitno mjesto njezina štovanja.

U arhivskim spisima Zadarske nadbiskupije iz druge polovine 17. stoljeća priložena je kopija dokumenata o sporu generalnoga vikara zadarskoga nadbiskupa Minuccija Minuccija sa zadarskim rektorima (mletačkim knezom i kapetanom) oko prava na imenovanje i postavljanje kapelana u crkvi Gospe od Kaštela. Prikupio ih je ondašnji kapelan crkve Gospe od Kaštela kanonik Ivan Tanzlingher Zanotti, a da je riječ o kopiji originalnih isprava, svjedoče potpisi kancelara Zadarske nadbiskupije kanonika Petra Ljubavca, ovjereni vodenim žigom. Ne treba sumnjati u njihovu vjeredostojnost jer se velikim dijelom mogu potvrditi ispravama iz Državnoga arhiva u Zadru.

Generalni vikar zadarskoga nadbiskupa, kanonik i dekan Zadarskoga kapto-la Jeronim Britanico, pokrenuo je u veljači 1604. godine proces o utvrđivanju početka kapelanske službe u crkvi Gospe od Kaštela, kao promemoriju generalnomu providuru. Ispitivanju su pristupila trojica zadarskih svećenika, mansionar Šimun Vrgada, don Ivan Maria *Pauagninus*²² i kanonik Gašpar *Luetticeus*. Svećenik Ravanjin izvijestio je generalnog vikara da je don Šimun Naležić prvi imenovani kapelan Gospe od Kaštela. Prema spomenutom svjedočanstvu u kapeli se i prije Naležićeva službenog imenovanja kapelanom slavila misa. Generalni vikar je u promemoriji izrijekom naveo da je zadarski nadbiskup prvotno ustanovio kapelu Gospe od Kaštela zbog pobožnosti vjernika, koja se razvila nakon njemu nepoznate nevolje koja je zadesila grad.²³ Ispred kulture Gospe od Kaštela postavljena je tada svjetiljka, koja je danonoćno gorjela, a brigu o njoj preuzela je neka žena, koja je živjela u blizini, o čemu je svjedočanstvo dao spomenuti svećenik Ivan Marija Ravanjin.²⁴ Zadarski nadbiskup smatrao je takvu praksu neprikladnom pa je brigu oko kapelice povjerio kleriku Šimunu Naležiću *all' hora in minoribus, et giouanetto*.²⁵ Čini se da je neposredan povod postavljanju kapelana bila fama o čudotvornosti Bogorodičine slike u kapeli, jer su svjedoci potvrdili da su se, po njezinu zagovoru, „malo prije prošloga rata (Ciparski rat 1570. – 1573., op. a.) počela događati čuda”.²⁶ Iz svjedočanstva kanonika *Luetticeusa* doznaje se da su u tome razdoblju (1567. – 1572.), vjerojatno zbog povećanoga priljeva vjernika i prihoda u kapeli Gospe od Kaštela, imenovani prvi prokurator. *Summa summarum*, može se nedvojbeno utvrditi da je štovanje kulta Gospe od Kaštela u Zadru intenzivnije započelo nakon fame o čudo-

tvornosti slike u drugoj polovini 16. stoljeća, za vrijeme prvoga službeno imenovanoga kapelana don Šimuna Naležića, za čije su kapelanske službe imenovani i prvi prokurator i kapele.

Uzroci spora oko imenovanja kapelana u crkvi Gospe od Kaštela

Širi kontekst spora oko imenovanja kapelana u crkvi Gospe od Kaštela u Zadru nužno je sagledati kroz optiku zadarskoga nadbiskupa Minuccija Minuccija (1596. – 1604.).²⁷ Nadbiskup Minucci zagovarao je neovisnost Zadarske nadbiskupije od nadležnosti mletačkoga patrijarha. Uz to, napeti odnosi između Venecije i Rima na makrorazini očitovali su se u odnosu mletačkih vlasti prema crkvenim prelatima na mikrorazini. Znakovita je nadbiskupova opaska da se s prijateljskim mletačkim vlastima – koje je nazivao licemjernima – malo što moglo dogovoriti.²⁸ Minucci je konačno zauvijek napustio Zadar 6. studenoga 1602. godine te nije dočekao dolazak apostolskoga vizitatora Michelea Priulija 1603. godine.²⁹ Nakon njegova odlaska iz Zadra, „mnogi su neposlušnici ponovno podigli glavu”, što je dolaskom novoga zadarskog nadbiskupa Vittorija Ragazzonija (1604. – 1615.) i mletačkoga interdikta iz 1606. godine,³⁰ rezultiralo protucrkvnom državnom politikom, čije su se implikacije osjećale i na lokalnoj razini.³¹ Ako bi se odnos mletačkih gradskih i crkvenih vlasti u Zadru tijekom ranoga novog vijeka trebao pojasniti jednim pojmom, onda bi *naglašeni antagonizam* najvjernije prikazao stvarno stanje.

Neposredan uzrok spora između crkvenih i svjetovnih vlasti oko imenovanja kapelana u crkvi Gospe od Kaštela bila je smrt svećenika Šimuna Naležića i postavljanje njegova nasljednika. Naležića je nakon smrti na mjestu kapelana, odnosno rektora crkve Gospe od Kaštela naslijedio svećenik Vinko Trifun (*Triphoni*). Imenovanje je potvrdio generalni vikar zadarskoga nadbiskupa Jeronim Britanico, čime je započeo spor između zadarskoga nadbiskupa i gradskih prvaka. Naime, prokurator crkve (jedan iz reda plemstva, a drugi iz reda građanstva), zajedno s gradskim knezom i kapetanom, nisu htjeli plaćati kapelansku službu svećeniku kojega je imenovao nadbiskup jer su sebi prisvajali pravo imenovanja, a razvidno je da su na to mjesto namjeravali postaviti redovnika iz franjevačkoga reda fra Viktora Grisogona. To je rezultiralo nezadovoljstvom kod generalnoga vikara, koji se u društvu zadarskoga arhidakona uputio providuru, kod kojega je zatekao zadarskog kneza i kapetana i *Clarissimo Capitan della guardia di Candia*. Generalni providur tražio je pisano pojašnjenje o crkvi Gospe od Kaštela s obzirom na trzavice između gradskih rektora i crkvenih vlasti, na što je generalni vikar odgovorio da nije on pozvan davati pojašnjenja, jer je riječ o crkvi, već da bi to trebali učiniti gradski oci, s obzirom na to da sebi prisvajaju nadležnost nad crkvom te priložiti javne i autentične spise na kojima temelje svoja tobožnja prava. No, generalni vikar ipak je sastavio podulji pisani protest i pojašnjenje koje je uručio generalnomu providuru 23. veljače 1604. godine.³²

Nadogradnja sakristije i obnova oltara crkve Gospe od Kaštela u 17. stoljeću

Prema izvješću apostolskoga vizitatora Michelea Priulija iz 1603. godine razvidno je da se od prve polovine 17. stoljeća kult Gospe od Kaštela u Zadru ubrzano razvijao, što potvrđuje i relativno visoki iznos kapelanove godišnje plaće od 24 dukata, koja mu se isplaćivala od milostinja. Za crkvu je navedeno da je mjesto izrazite „pobožnosti građana”, a znakovito je da je vizitator u njoj slavio svetu misu. U crkvi su tada bila četiri oltara: glavni oltar s Gospinom slikom, „prekrivenom srebrnim pokrovom, s mnogim zavjetnim darovima u srebru”, što je još jedna potvrda da izvorni pokrov slike Gospe od Kaštela treba datirati u drugu polovinu 16. stoljeća; za oltare sv. Ivana Krstitelja, sv. Franje i sv. Jurja navedena su i imena darovatelja za nji-

1.
Slikovni prikaz zadarskoga kapetana Tommasa Giustinijana, British Library Additional Collection, BL Add 20916, f. 30. (izvor: <https://www.bl.uk/catalogues/illuminatedmanuscripts/record.asp?MSID=19104&CollID=27&NStart=20916>)

Depiction of Zadar's captain Tommaso Giustinian, British Library Additional Collection, BL Add 20916, f. 30.

hovu izgradnju.³³ Oltar sv. Ivana Krstitelja izgrađen je zavjetnim darom „presvijetlog gospodina” Tommasa Giustinijana. Vjerojatno je riječ o zadarskome kapetanu, koji je na tu službu bio imenovan u vrijeme dužda Marina Grimanija (1595. – 1605.). U nacionalnoj knjižnici Velike Britanije (*The British Library*) pohranjen je manuskript pod naslovom *Commision from Marino Grimani to Tommaso Giustinian from BL*, a na f. 30 toga manuskripta slikovni je prikaz spomenutoga zadarskog kapetana u klečećemu stavu pred likom sv. Antuna Opata (sl. 1).³⁴

Oltar pod titularom sv. Franje Asiškoga izgrađen je zavjetnim darovima rizničara (*camerarius*) Barbara. Oltar sv. Jurja izgrađen je darovima kavaljera Jurja Renessija, odvjetka vojničke doseljeničke albanske obitelji Renessi, čiji su članovi zabilježeni u postrojbama mletačke vojske tijekom 17. stoljeća.³⁵ Pleme Renessi korijene vuče s područja sjeverne Albanije, iz okolice Lješë (alb. *Lezhë*), odakle su u 16. stoljeću migrirali prema Dalmaciji i konačno se nastanili u Zadru te se kao stradioti uključili u postrojbe mletačke vojske.³⁶ Razvidno je da su albanski doseljenici u Zadru iznimno štovali i darivali sliku Gospe od Kaštela, a zabilježeni su i njihovi umjetnički darovi u korist zadarskih gradskih crkava.³⁷

Iz izvješća kanonskih vizitacija zadarskih nadbiskupa u 17. stoljeću razvidno je da se o crkvi Gospe od Kaštela vodila osobita briga. Zadarski nadbiskup Ottaviano Garzadori (1624. – 1639.) vizitirao je crkvu Gospe od Kaštela 1627. godine. Dva su oltara u crkvi u međuvremenu promijenila titulare. Uz glavni oltar Blažene Djevice

Marije bila su još tri neposvećena kamena oltara, prvi pod titulom sv. Franje Asiškoga, drugi pod titulom sv. Spiridona i treći pod titulom Blažene Djevice Marije. Crkva je tada bila solidno izgrađena, održavana i čuvana.³⁸

Čini se da je prekretnicu oko kulta Gospe od Kaštela moguće pratiti od 1630. godine, kada je Zadar poharala epidemija kuge. Nakon što su se Zadrani utekli u zaštitu čudotvornoj Gospi od Kaštela, kuga se 1631. godine povukla iz grada, a izgledno je da se po uzoru na Veneciju, kult Gospe od Kaštela počeo štovati i kao kult Gospe od Zdravlja, otkuda potječe do danas uvriježeno ime za crkvu. U fondu obitelji

2.
Zvonik i rotonda Gospe od
Kaštela u Zadru danas (foto:
Z. Dundović)

Belfry and rotunda of Our Lady
of Kaštel in Zadar today

Karaman u Državnome arhivu u Zadru pohranjen je zapis zadarskoga nadbiskupa Vicka Zmajevića (1713. – 1745.) od 19. studenoga 1730. godine u kojemu stoji: „Teče stota godina otkako su Venecija, Mletačka Republika i ovaj grad (Zadar, op. a.) bili ojađeni kugom i oslobođeni zagovorom Majke Božje, prozvanom zbog toga na čitavome području Serenissime časnim imenom Gospe od Zdravlja.”³⁹ Otada se u izvornicima bilježi pojačana duhovna aktivnost zadarskih bratovština u crkvi Gospe od Kaštela, što je utjecalo na ekspanzijski rast prihoda svetišta.⁴⁰ S obzirom na zavjetne svete mise zadarskih bratovština u studenome u crkvi Gospe od Kaštela, prije svetkovine Prikazanja Blažene Djevice Marije – *titolo di essa Chiesa* – što je bio „prastari pobožni običaj”, nužno je spomenuti da je postojao službeni obrazac prema kojemu su kapelani bratovština bili dužni obavijestiti kapelana crkve dan prije dolaska bratovštine, kako bi on mogao zvonjavom zvona najaviti misno slavlje.⁴¹

Pojačana pobožnost u crkvi Gospe od Kaštela zahtijevala je i njezine pregradnje. U Arhivu Zadarske nadbiskupije pohranjen je proces koji je vodio Zadarski kaptol protiv prokuratora crkve Gospe od Kaštela u drugoj polovini 17. stoljeća. Procesu je priložena kopija dokumenta od 26. siječnja 1680. godine, koju potpisuje generalni providur Pietro Valier. Zapisano je da je u njegovo vrijeme crkva Gospe od Kaštela „povišena i popravljena” (*innalzata et aggitata*) te da je zadarski arhiđakon Valerio Ponte ostavio legat u iznosu od 1252 lire i 15 soldi za njezino urešenje. Novac se nalazio u rukama Zadarskoga kaptola te je generalni providur naredio, uz prijetnju kazne od 200 dukata, da se taj iznos isplati prokuratorima crkve. Unatoč protivljenju Zadarskoga kaptola novac je periodično isplaćivan u korist crkve Gospe od Kaštela od 1680. do 1697. godine.⁴² Vjerojatno je dijelom i od toga novca tadašnji kapelan u crkvi Gospe od Kaštela zadarski kanonik Ivan Tanzlingher Zanotti kupio građevni materijal za proširenje sakristije i obnovu oltara Bogorodičine slike. Radove je 12. travnja 1692. godine odobrio generalni providur Daniele Dolfin.⁴³ Međutim, ni to nije išlo glatko. Kanonik Zanotti je, zajedno s prokuratorima crkve plemićem Blažom Soppeom⁴⁴ i građaninom Franjom Callifijem, zatražio od generalnoga providura da se za potrebe proširenja sakristije dodijeli „četiri stope zemljišta prema sjeverozapadu (maestro) izvan kapele, i sedam stopa prema sjeveroistoku (bora) i jugozapadu (garbin).”⁴⁵ Tomu zahtjevu usprotivili su se mletački vojni časnici, s obzirom na to da je zemljište pripadalo vojsci (*piazza delle armi*). Iako je materijal za izgradnju bio nabavljen, zadarski plemić Julije Soppe uputio se u Split pred generalnog providura, protestirajući protiv izgradnje sakristije, jer bi ona narušila formu kapele i naštetila statici, zbog čega je generalni providur odgodio radove do svojega povratka iz Splita u Zadar. Zanotti je protestirao zbog te odluke jer je već uložio znatna sredstva u građevni materijal, ali je plemić Soppe „uzburkao” duhove gradskih savjetnika i prokuratora.⁴⁶ Na Soppeovu stranu stali su plemići Anzolo Fanfogna, Ivan Ljubavac i Antun Grisogono te zastupnici građana Antonio Ferrari i Donat Stocco, dok je Blaž Giordani bio suzdržan. Zanotti je zatražio privatnu audijenciju kod generalnoga providura te mu je izložio razloge za proširenje sakristije, kao i razloge osporavanja gradnje od plemića i građana. Generalni providur uvažio je predstavljene razloge te 2. ožujka 1693. godine odobrio nastavak radova (sl. 2).

Zanimljiv je podatak da su u to vrijeme mletačke vlasti naložile rušenje mnogih kipova u čast mletačkim predstavnicima vlasti podignutih na raznim mjestima u gradu.⁴⁷ Vjerojatno je riječ o posljedicama odredbe mletačkoga Senata od 15. prosinca 1691. godine,⁴⁸ koja je odasлана predstavnicima vlasti u svim dalmatinskim komunama, a kojom se strogo zabranilo podizanje spomenika i spomen-ploča u čast mletačkim službenicima, a ujedno se naredilo da se postojeći spomenici otuku ili uklone.⁴⁹ U prijepisu dijela te odredbe, koju je objavio Cvito Fisković, zapisano je da se trebaju „ukloniti svi kipovi i ostali spomenici, koji se na izoliranoj podlozi nalaze na trgovima, dvorištima, ulicama i utvrdama na području mletačkoga dominija

3.
Rotonda i proširena sakristija
Gospe od Kaštela iz prve
polovine 20. stoljeća (izvor:
Znanstvena knjižnica Zadar,
Fototeka, 816.)

Rotunda and the enlarged
sacristy of Our Lady of Kaštel in
the first half of the 20th century

(*dello stato di terra e da mar*) te se deponirati u gradske arsenale (*magazeni delle monitioni*).⁵⁰ Povjesničari umjetnosti suglasni su da su ograničenja u isticanjima individualnih zasluga dalmatinskih službenika Serenissime bila izravno nametnuta od mletačkoga Senata, koji tu praksu, uglavnom, nije dopuštao.⁵¹ Sudeći prema zapisu kanonika Zanottija, Zadar je koncem 17. stoljeća obilovao kipovima podignutima u čast generalnim providurima i gradskim rektorima, koji su konačno bili uklonjeni.⁵² Zasada nije poznato jesu li zadarski kipovi, u skladu sa spomenutom odredbom, bili deponirani na za to predviđenome mjestu, odnosno u gradskome arsenalu, ni kakva je bila njihova daljnja sudbina.

Kip generalnoga providura Dolфина nalazio se u središnjemu dijelu trga u Kaštelu (*nel mezzo della piazza del Castello*). Poput ostalih spomenika podignutih u čast mletačkim predstavnicima vlasti u Zadru providurov je kip bio uklonjen, a šest kamenih blokova, na kojima je bio položen, poslužilo je kao temelj za gradnju sakristije crkve Gospe od Kaštela. Nakon svega kapelan Ivan Tanzlingher Zanotti zbog teške bolesti odrekao se službe kapelana crkve Gospe od Kaštela, a na njegovo je mjesto bio imenovan mladi svećenik Jakov Milinko. Zanotti je imao potrebu ostaviti memoriju o tim događajima za buduće naraštaje jer je „želio pokazati zlonamjericima da nije gradio zbog svoga komfora, već zbog komfora crkve, vjernika i zbog potrebe oltara” slike Gospe od Kaštela (sl. 4).⁵³

Zadarski kultovi svetaca u mletačkim rukama – koincidencija ili nešto drugo?

Znakovita je opaska da su se nekako u vrijeme Ciparskoga rata (1570. – 1573.) počeli bilježiti čudesni događaji povezani sa slikom Gospe od Kaštela. Naime, istodobno je na mjestu nekadašnjega gradskog Varoša bio izgrađen zadarski *Fort*.⁵⁴ U Varošu je stajala crkva Gospe od Mira, poznata i kao Gospa Varoška, kulturno mjesto okupljanja najnižih slojeva društva.⁵⁵ Sliku Gospe Varoške također je pratila fama čudotvornosti. Izvorno je riječ o poliptihu, koji je oslikao mletački slikar

Menegelo Ivanov de Canali. Poliptih je prvotno bio smješten u crkvu Sv. Mateja u zadarskome Varošu, poznatu i kao Gospa od Mira (*Madonna della Pace*) ili Gospa Varoška (*Madonna del Borgo*). Tu ga je 1564. godine pokrio srebrnim pokrovom zadarski zlatar Matej Boričević sa sinom Lukom. Iz strateških razloga crkva je 1567. godine porušena, a slika je prenesena u crkvu Sv. Stjepana (danas Sv. Šimuna Pravednika). Slika je danas, u formi triptiha, dio stalnoga postava Stalne izložbe crkvene umjetnosti u Zadru.⁵⁶ Brigu oko crkve Sv. Mateja, odnosno Gospe Varoške

4.
Oltar Gospe od Kaštela danas
(foto: Z. Dundović)

Altar of Our Lady of Kaštel today

vodila je istoimena brojna bratovština, koja je s vremenom akumulirala znatne posjede i novčana sredstva, stjecane uglavnom oporučnim ostavštinama i akvizicijama crkvenih prokuratora.⁵⁷ Godine 1567., u vrijeme kad se počelo rušiti predgrađe Varoš, uklonjen je iz varoške crkve Sv. Mateja poliptih sa slikom Bogorodice u središtu i postavljen je na glavni oltar crkve Sv. Stjepana (danas Sv. Šimuna Pravednika u Zadru), tako da se crkva stala nazivati imenom Gospe od Varoša. Kako je kult Gospe od Varoša (odnosno Gospe od Mira) bio vrlo raširen u gradu, bivša je crkva Sv. Stjepana dobila veće značenje. Mletački kapetan Kulfa Nikola Suriani dao je znatna sredstva da se crkva popravi 1572. godine. Tada je izrađen novi glavni portal i dva oltara u čast sv. Luciji i sv. Stjepanu.⁵⁸ Gotovo istodobno, zbog potrebe izgradnje fortifikacije uslijed opasnosti od Osmanlija, mletačke su vlasti strateški porušile crkvu Sv. Marije Velike,⁵⁹ odnosno Sv. Šimuna, u kojoj je bilo položeno tijelo svetca. Osim tijela sv. Šimuna, u istoj je crkvi bilo položeno tijelo sv. Zoila, čiji je kult također bio snažno razvijen među pučanima.⁶⁰ U toj gradskoj zbornoj crkvi okupljalo se glagoljaško svećenstvo. Mletačke su vlasti prenijele i tijelo sv. Šimuna u crkvu Sv. Stjepana 1632. godine, što je dovelo do koncentracije dvaju jakih kultova (Gospe Varoške i sv. Šimuna) u istom prostoru, nad kojima su ingerenciju preuzele mletačke vlasti putem imenovanih prokuratora iz reda plemstva i građanstva pa je crkva Sv. Šimuna Pravednika u Zadru „bila prostor o kojemu su odlučivale političke vlasti”, kako je zaključio Radoslav Tomić.⁶¹ U tom kontekstu nužno je promotriti koncept čudesa koncem 17. stoljeća. Kako je zaključio Claudio Povolò, postojao je određeni strah od praznovjerne pučke pobožnosti, osobito s obzirom na čudesa, koji je mogao imati snažne političke i religijske implikacije na uređeni društveni poredak.⁶²

Teško se oteti dojmu da se čudotvorna fama oko slike Gospe od Kaštela preklapila i paralelno razvijala upravo s navedenim događajima. Naime, mala kapela polako je postajala mjesto stalnih molitvenih okupljanja brojnoga zadarskog pučanstva, o čemu svjedočanstvo nalazimo u spisima sudskoga procesa i izvješću apostolskoga vizitatora Agostina Valiera koji je posvjedočio da su Bogorodičinu sliku u crkvi Gospe od Kaštela darivali brojni vjernici zavjetnim darovima, što je rezultiralo akumulacijom velikih količina srebrnine.⁶³ U prilog tomu idu i ugovori o izradi srebrnoga okova za Bogorodičinu sliku. Naime, prokuratori crkve izdvojili su za izradu srebrnoga pokrova slike 110 unci (oko 4,5 kg) srebra visoke kakvoće te još 43 unce (oko 1,8 kg) srebra slabije kakvoće. Uz to, majstoru zlataru, koji se trebao prihvatiti posla, trebalo je isplatiti 54 dukata po obavljenome poslu, a sve to od zavjetnih darova. Količina prikupljenoga zavjetnog srebra kazuje o priljevu vjernika i štovanju Bogorodičine slike. To potvrđuju i spisi apostolske vizitacije iz 1603. godine, kada je na dan 29. travnja apostolski vizitator Michele Priuli vizitirao crkvu Gospe od Kaštela te u svojem izvješću naveo da je ona *deuotionis Ciuitatis*, odnosno gradsko zavjetno svetište. Unatoč činjenici da je srebrni pokrov već bio izrađen, vizitator je dodao opasku „da su u crkvi mnogi zavjetni darovi u srebru”,⁶⁴ što svjedoči o stalnosti priljeva zavjetnih darova. Uz to, godišnja naknada za kapelana početkom 17. stoljeća iznosila je 24 dukata,⁶⁵ dok se taj iznos u drugoj polovini 17. stoljeća povisio na 50 dukata godišnje, a prokuratori su ga isplaćivali u dvije rate svakih šest mjeseci.⁶⁶ Udvostručenje kapelanove plaće u drugoj polovini 17. stoljeća govori o izdašnosti prihoda crkve Gospe od Kaštela. Dio prihoda činila je prikupljena milostinja tijekom misnih slavlja u vrijeme pohoda zadarskih bratovština crkvi Gospe od Kaštela, što je bio ustaljeni običaj. Crkvu su redovito pohađale gradske bratovštine sv. Roka, sv. Ružarija (krunice), sv. Mihovila, sv. Silvestra, sv. Jurja, Navještenja Blažene Djevice Marije i sv. Andrije.⁶⁷ Ne treba zanemariti ni mnoge oporučne legatè u korist crkve Gospe od Kaštela, čiji su iznosi i vrsta varirali, ali neupitno doprinosili povećanju crkvenih prihoda.⁶⁸

Pitanje datacije izrade srebrnoga pokrova za sliku Gospe od Kaštela

O iznimnoj posjećenosti svetišta svjedoči činjenica da su 28. rujna 1573. godine prokurator crkve plemić Jeronim Grisogono i građanin Petar Zapić, pred sudcem egzaminatorom Ivanom Marijom Spingarolijem, sklopili ugovor sa zadarskim zlatarom Matejem Boričevićem o izradi srebrnoga pokrova za sliku Gospe od Kaštela.⁶⁹ Uobičajena pobožna praksa pri štovanju svetih slika, osobito onih na čudotvornome glasu, pretpostavljala je i njihovo dodirivanje, što nije iščeznulo do danas, pa se radi zaštite umjetničkoga djela prionulo izradi srebrnih pokrova. Boričević je dotada, zajedno sa sinom Lukom, već bio izradio 1564. godine pokrov slike Gospe Varoške.⁷⁰ Za izradu pokrova određeno je 100 srebrnih mletačkih dukata, odnosno 110 unci čistoga srebra i 43 unce srebra slabije kvalitete od zavjetnih darova slike Gospe od Kaštela. Zlatar Boričević trebao je izraditi srebrni pokrov za Gospinu sliku (*unam camisolam pro Imagine Sanctae Mariae*) u roku od dvije godine i četiri mjeseca. Za njegov trud prokurator crkve obvezali su se isplatiti mu 54 dukata u vrijednosti 6 lira i 4 solida po dukatu.⁷¹ No, na margini ugovora zapisano je da su mjesec dana poslije, 28. listopada 1573. godine, prokurator poništio ugovor sa zlatarom Boričevićem, što je zavedeno u spisima zadarskoga javnog bilježnika Nikole Dražmilovića (*Drasmileus*).⁷² Istoga su dana sklopili novi ugovor sa zadarskim zlatarom Antunom

5. Srebrni okov za sliku Gospe od Kaštela danas pohranjen u Stalnoj izložbi crkvene umjetnosti u Zadru (foto: Z. Dundović)

Silver cover of the painting of Our Lady of Kaštel, today stored in the Permanent Exhibition of Religious Art in Zadar

Budinićem.⁷³ On se obvezao izraditi srebrni pokrov za sliku Gospe od Kaštela po uzorku na onaj koji su izradili Matej i Luka Boričević za sliku Gospe od Mira (Gospe Varoške), zajedno *cum eius snagiis, corona, et ornamentis*, a pokrov i kruna trebali su biti pozlaćeni. Ugovor je sklopljen pod istim uvjetima kao i onaj s majstorom Boričevićem, ali je skraćen rok izrade okova do konca travnja sljedeće godine, a iznos koji su prokuratoru trebali isplatiti majstoru Budiniću po završetku posla umanjen je na 40 dukata.⁷⁴ Iz ugovornih obveza dvaju majstora može se zaključiti ponešto o njihovoj vrsnoći. Očito je Matej Boričević bio kvalitetniji i minuciozniji majstor od Budinića, s obzirom na zadane rokove i visinu naknade koju su prokuratoru ponudili dvojici zlatara.⁷⁵

U izvješću apostolskoga vizitatora Agostina Valiera iz 1579. godine izriječno je spomenut srebrni pokrov na slici Gospe od Kaštela (*altare cum imaginem S(anct)ae Mariae undiq(ue) argento contecta*) te mnogobrojni zavjetni darovi u srebru (*ac argento uotiuo*), jednako kao i u izvješću apostolskoga vizitatora Michelea Priulija iz 1603. godine te se izrada pokrova s velikom sigurnošću može atribuirati zadarskomu zlataru Antunu Budiniću. U knjizi o zlatarstvu na području Zadarske nadbiskupije R. Tomić je naveo da su na pokrovu vidljive punce mletačkih kontrolora čistoće srebra (*sazador della zecca*), a prema puncama mletačke radionice „Al Coraggio” predložena je 1682. godina kao datacija izrade okova.⁷⁶ S obzirom na nove izvorne dokumente, moguće je da se u to vrijeme prionulo obnovi ili preradi okova tijekom smanjenja slike u 17. stoljeću,⁷⁷ a da je stvarni autor okova Antun Budinić, odvjetač zadarske zlatarske obitelji i rođeni brat zadarskoga kanonika Šime Budinića, koji ga je, prema stavkama iz ugovora, izradio 1574. godine.⁷⁸ Postoji i mogućnost da je izvorni okov bio onaj iz 1574. godine, a da je 1682. godine zamijenjen novim. No, u tom slučaju ostaje bez odgovora pitanje što je s Budinićevim okovom slike Gospe od Kaštela (sl. 5).

Zaključak

Maleno svetište Gospe od Kaštela u Zadru, danas često nazivano Gospom od Zdravlja, položeno je na sjeverozapadnome dijelu zadarskoga Poluotoka. Povijest mu seže u srednji vijek, a povezano je sa štovanjem Bogorodičine slike. Nakon što je slikar Blaž Jurjev izradio novu sliku Bogorodice 1447. godine, postupno se razvijao kult Gospe od Kaštela.

Fama o čudotvornosti Gospine slike razvila se u vrijeme prvoga imenovanog kapelana u kapeli Gospe od Kaštela, svećenika Šimuna Naležića, u drugoj polovini 16. stoljeća, kada su imenovani i prvi prokuratoru crkve. Zbog povećanoga širenja Bogorodičina kulta prokuratoru su 1573. godine dali izraditi srebrni pokrov za zaštitu slike Gospe od Kaštela, a iz arhivskoga gradiva je razvidno da je taj posao prvotno bio povjeren zadarskomu zlataru majstoru Mateju Boričeviću. Nakon što je ugovor s Boričevićem anuliran, izrada srebrnoga pokrova za sliku povjerena je zadarskomu zlataru Antunu Budiniću, koji je, sudeći prema izvješćima apostolskih vizitatora iz 1579. i 1603. godine i stavkama ugovora, taj posao uspješno priveo kraju 1574. godine.

O tome da se kult Gospe od Kaštela u Zadru rapidno razvijao nakon fame o čudotvornosti Bogorodičine slike svjedoči podatak da je na mjestu stare drvene kapele izrađena veća i zidana rotunda 1582. godine. Zbog iznimne posjećenosti malenoga svetišta i akumuliranja znatnih novčanih sredstava i srebrnine, ono je početkom 17. stoljeća postalo uzrokom prijepora između mletačkih državnih vlasti i crkvene hijerarhije u Zadru. Slučaj je nužno sagledati u kontekstu općega stava mletačkih predstavnika vlasti prema crkvenim institucijama u ranome novom vijeku, osobito s obzirom na državnu kontrolu, koja, čini se, nije mimoišla ni kultove svetaca, kao ni kulturna svetišta u Zadru.

Prilog 1.

Ugovor prokuratora crkve Gospe od Kaštela u Zadru sa zadarskim zlatarom Matejem Boričevićem o izradi srebrnoga okova za Bogorodičinu sliku. Izvor: Državni arhiv u Zadru (dalje: DAZd), Zadarski bilježnici (dalje: ZB), Nicolaus Drasmileus, B II, F III, fol. 14v-15v.

(fol. 14v) Na margini: *Pro Sancta Maria de Castello. Die 28 m(ensi)s oct(obr)ii 1573 videlicet Inst(antia)m annullatam Instanti(am) ???, et restitutionis facta argentor(um) ??? In notis mei not(am) et Canc(ellatam) sub die ut*

1573 Indictione prima, die uero Lune uig(esi)mo octauo mensis Septembris, temporibus, videlicet, Regiminisq(ue), videlicet. Cora(m) Viro Nobili Jadren(sis) Sp(ectabi)li Domino Joanne Maria Spingarolo Hon(orem) Judicem Examinatore curiae Jadrae (fol. 15r) neq(ue) not(ari)o pub(lic)o et Canc(ella)rio Infrascripto p(er)son(al)iter Constituti Sp(ectabi)lis D(omi)n(u)s Hieronymus Grisogonus Nobilis, et D(omi)n(u)s Petrus Zapich Ciuis Jadre uti procuratores, et p(ro)curatorio no(m)i(n)e Sancte Marie de Castello Jadre ex parte una, et Magister Matheus Boriceuich aurifex Ciuis Jadre ex parte altera partes ipse sponte, et ultro insimul conuenerunt in hinc modo videlicet quia ipsi D(omi)ni p(ro)curatores ibidem ad p(re)sentiam dicti Sp(ectabi)lis D(omni) Judicis examinantis mei notarii et cancellarii ac testium meum dederunt, et consignauerunt ipsi m(agistr)o Matheo p(re)nti, et recipienti ducatos centum ex argento Venetos Inusorum ponderis ut ambe partes dixerunt, et affirmauerunt onciarum centum decem, et ultra oncias quadraginta tres argenti bassi. Ex argenti uotorum datorum ipsi Imagini quas oncias quadrag(in)ta tres ipsi mag(ist)er Matheus affinare debeat, Idem mag(ist)er Matheus p(ro)misit, et se obligauit eisdem D(omi)nis procuratoribus ex ipsis argenti conficere una(m) camisolam pro Imagine S(anc)te Marie p(re)dicte. Illius magnitudinis p(ro)ut oportunt p(ro) ipsa(m) imagine(m) quam pulcrius fieri poterit, et hoc in termino annor(um) duor(um) mensiu(m) quatuor p(ro)x(imum) futurorum, ipsi uero D(omi)ni procuratores daru(m), et soluere promiserunt eisdem m(agist)ro Matheo p(ro) suis mercede, et manufactura ducatos quinquaginta quatuor ad rata L 6 s 4 p(er) ducato et tum quando consignauerit ipsis D(ominis) procu (fol. 15v) ratoribus p(er)fectam camisola(m) ipsa(m). Promittentes partes ip(s) e sibi adimis de p(re)dicta o(mn)ia attendere, et obs(er)uante, et non contrafacere, dicere, ut uenire p(ro) se, ut alios aliqua ratione, ut causa de Iure, ut de facto sub pena in statutis Jadre contenta, et obligatam omniu(m) suorum bonorum presentium, et futurum. Actum Jadre in apotheca dicti M(agist)ri Mathei in con(tra)ta magna p(re)sentibus Veneran(do) p(res)b(ite)ro D(omino) Simone Nalisich plebano S(anc)tae Mariae p(re)dicte et D(omi)no Baptista de Soppe Ciue Jadrae (testibus) habitis videlicet.

Prilog 2.

Ugovor prokuratora crkve Gospe od Kaštela sa zadarskim zlatarom Antunom Budičićem o izradi srebrnoga pokrova za Bogorodičinu sliku. Izvor: DAZd, ZB, Nicolaus Drasmileus, B II, F III, fol. 48v.

(fol. 49r) Na margini: *P(ro) S(anc)ta Maria de Castello.*

???, Indictione, et die quib(us) ??, ac temporib(us), et Regiminis, et Coram N. Jadrensis Sp(ectabi)li D. Simone Cedulino hon(orem) Judicem Examinatore curiae Jadrae p(er)sonaliter Constituti Sp(ectabi)lis D(omi)n(u)s Hier(onymu)s Grisogonus

q. sp. D. Ant(onii) Nobilis Jadrae, et d. Petrus Zapich Ciuis Jadre uti procuratores: et eo nomine Imaginis siue Capellae S(anc)tae Mariae de Castello ex parte una, et Mag(ist)er Antonius Budinich aurifex Ciuis Jadrae ex parte altera sponte, et ultra ad hoc pacta, et considerationes insimul deuenerunt, videlicet, dicti D(omini) p(rocurato) res ad p(rese)ntiam eiusdem Sp. D. Jud. Ex(aminator)is mei not(ario) et canc(ellario) ac testium infrascriptorum dedit et effectual(ite)r consegnauerunt dicto m(agist)ro Ant(oni)o p(rese)nte, et recipiente ducatos centum argenti Venetos incisos ponderis on(ciarum) centum decem minus partes tribus quia non fuerunt ponderata ad pondus m(agist)ri Mathei aurificis ad quod ??? fuerunt, ante onc(iarum) centum decem, item argenti bassi illarumq(ue) librarum trium per oncia, oncias n(umer)o quadriginta sexium? dimidia ex argenti votorum dictae Imaginis, dictus uero m(agiste)r Antonius p(ro)misit, et se obligauit p(ro)fatis Dominis procuratoribus facere unam uesticolam p(ro) dicta imaginem illius sortes p(ro)ut est illa Imaginis Sancte Mariae pacis cu(m) eius snagiis, corona, et ornamentis, et ipsam uesticolam, et coronam inaurare auro ei dando de ipsos dominis procuratores qui et domini procuratores teneant si dano argentum unciam quod oportunt p(ro) tale o ??? quod opus facere p(ro)misit ipse magister Antonius p(ro) totum mensis aprilis proximo futuro et ipsam uesticolam p(ro)fectam. In dicto ??? dare et consegnare spectabilis dominis procuratoribus ipsi uero domini procuratores dare, et soluere p(ro)misearunt ipsi magistro Antonio finita, et habita opera predicta per eius mercede ducatos quadraginta, ad rata L 6 s 4 per ducato. Pro quorum omnium obseruatione partes ipse obligauerunt omnia earum dictis (fol. 49v) ??? bona mobilia, et stabilia presentia, et futura cum pena in statutis Jadre contenta, et refactionum omnium damnorum et ex presens litis, et ex. Actum Jadrae in apotheca dicti magistri Antonii in contrata Aurificum presentibus magistro Andrea Bassano aurifex, et magistro Raimundo Drosnich stagnario Ciuibus Jadrae testibus habitis, vocatis, et rogatis.

BILJEŠKE

- ¹ *Ecc(lesi)a S(anct)ae Mariae a Castello seu potius oratorium ex tabulis et tignis compactum habet altare cum imaginem S(anct)ae Mariae undiq(ue) argento contecta cum multis ceris, tabellis, ac argento uotivo habet duo candelabra ex auricalcho et habeas, et pallium ex serico uiridi duos angelos crucem argenteam atq(ue) altarum portatile amouendum.* Archivio Apostolico Vaticano (dalje AAV), Congr. Vescovi e Regolari Visita Ap, 78, Jadrensis, fol. 47v.
- ² Dokumenti su uvezeni u knjižicu pod naslovom *Processo per il Jus del Capellano della Beata Vergine di Castello*. Arhiv Zadarske nadbiskupije (dalje AZDN), Prvostolni kaptol u Zadru, kut. 22, sign. 122.
- ³ MARIJA STAGLIČIĆ, *Renesansno-barokna crkva Gospe od Kaštela u Zadru, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru. Razdio povijesnih znanosti*, 25 (1986.) 12, 171–172.
- ⁴ To potvrđuju spisi apostolske vizitacije. *Ecclesia fuit constructa per Rectores Ciuitatis et deuotionis*. AAV, Visit. Eccles. Dalmat., Jadrensis, Miscellanea Armad. VII (dalje *Visitatio Jadrensis 1603*), fol. 700v.
- ⁵ Usp. MARIJA STAGLIČIĆ (bilj. 3), 173–178. RADOSLAV TOMIĆ, *Zadarska slika Palme Mladeg u Ninu, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 34 (1994.) 1, 236–237.
- ⁶ Autorica je u radu razradila etape nastajanja i postupnoga rasta crkve Gospe od Kaštela te navela publikacije 19. i 20. stoljeća koje se dotiču crkve. MARIJA STAGLIČIĆ (bilj. 3), 172.
- ⁷ O baroknim dogradnjama crkve Gospe od Kaštela vidi: MARIJA STAGLIČIĆ (bilj. 3), 178–182.
- ⁸ O tome opširno kod: ZDENKO DUNDOVIĆ, *Kapucinski hospicij u Zadru. U sjeni Gospe od Zdravlja*, Zadar, 2019.; JOSIPA ALVIŽ, *Prilog istraživanju kapucinskoga hospicija u Zadru, Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 41 (2017.), 171–184; ZDENKO DUNDOVIĆ, *Kapucinski tragovi u Zadru tijekom 18. i 19. stoljeća, Croatica Christiana periodica*, 41 (2017.), 1–20.
- ⁹ Usmenom predajom priopćeno je da je zadarski nadbiskup Petar Dujam Munzani odnio sa sobom Zmajevićev pektoral 1948. godine i otada mu se gubi svaki trag. Z. DUNDOVIĆ (bilj. 8, 2019.), 42.
- ¹⁰ CARLO FEDERICO BIANCHI, *Zara Cristiana*, vol. I, Zara, 1877., 372.
- ¹¹ Vidi: TOMISLAV RAUKAR – IVO PETRICIOLI – FRANJO ŠVELEC – ŠIME PERIČIĆ, *Zadar pod mletačkom upravom 1409. – 1797.*, Zadar, 1987., 127–130.
- ¹² O mletačkome kaštelu u Zadru i njegovim pregradnjama vidi više kod: EMIL HILJE, *Mletački kaštel u Zadru, Ars Adriatica*, 1 (2011.), 109–116.
- ¹³ TOMISLAV RAUKAR – IVO PETRICIOLI – FRANJO ŠVELEC – ŠIME PERIČIĆ, (bilj. 11), 118.
- ¹⁴ Vidi: TOMISLAV RAUKAR – IVO PETRICIOLI – FRANJO ŠVELEC – ŠIME PERIČIĆ, (bilj. 11), 280–281.
- ¹⁵ Archivio di Stato di Venezia (dalje ASVe), Capi del Consiglio di dieci, Dispacci (lettere) dei rettori e pubblici rappresentanti, p. 283, fol. 119.
- ¹⁶ CARLO FEDERICO BIANCHI (bilj. 10), 435. Usp. TOMISLAV RAUKAR – IVO PETRICIOLI – FRANJO ŠVELEC – ŠIME PERIČIĆ, (bilj. 11), 133.
- ¹⁷ Arhiv Zadarske nadbiskupije (dalje: AZDN), Zbirka matičnih knjiga i parica matičnih knjiga Zadarske nadbiskupije, Matica vjenčanih župe sv. Stošije (dalje: *Matrimonium*), knj. III (1604. – 1613.), fol. 92r.
- ¹⁸ AZDN, *Matrimonium*, knj. II (1593. – 1601.), neozn. fol. (13. 9. 1596.).
- ¹⁹ Služba mletačkoga kamerlenga i kaštelana pretpostavljala je brigu o održavanju gradskih utvrda, a bili su podložni mletačkomu gradskom kapetanu. Sjedište kamerlenga bilo je od 1609. do 1765. godine u zadarskome Forteu. Vidi: BRUNO CREVATO-SELVAGGI, *Fasti Dalmati. Reggimenti e rettori nella Dalmazia veneziana, Per Rita Tolomeo, scritti di amici sulla Dalmazia e l'Europa centro-orientale* (ur. Ester Capuzzo, Bruno Crevato-Selvaggi, Francesco Guida), Venezia, 2014., 154.
- ²⁰ Poznato je da su u 20. stoljeću bile izrađene tri kopije slike majstora Blaža Jurjeva. Umbrijski kapucini, koji su tijekom Drugoga svjetskog rata bili upravitelji svetišta Gospe od Kaštela u razdoblju od 1937. do 1945. godine, zbog ratnih su neprilika dali izraditi prvu kopiju slike, o čijoj se sudbini nakon savezničkoga bombardiranja Zadra ništa ne zna. Tu je kopiju naslikao slikar Andrea Fossombrone, za što mu je bilo isplaćeno 1000 lira. Dvije kopije izrađene su u drugoj polovini 20. stoljeća od kojih je jedna danas postavljena na oltaru crkve Gospe od Kaštela, a druga (slabije kvalitete) pohranjena je u baptisteriju zadarske katedrale. Obje kopije izradio je zadarski akademski slikar i restaurator Mario Kotlar. ZDENKO DUNDOVIĆ (bilj. 8, 2019.), 194, 213.
- ²¹ Usp. EMIL HILJE – RADOSLAV TOMIĆ, *Umjetnička baština Zadarske nadbiskupije. Slikarstvo* (prir. Nikola Jakšić), Zadar, 2006., 167. Umjetnički prikaz slike Blaža Jurjeva, kao i podatke o slikaru vidi kod: EMIL HILJE, *Gotičko slikarstvo u Zadru, Zagreb*, 1999., 135–137.
- ²² Izgledno je da je riječ o svećeniku Ivanu Mariji Ravanjinu (*Rauagninus*), koji je u 16. stoljeću zabilježen u spisima pod tim imenom, u svojstvu župnika župe Sv. Križa u Bokanjcu pored Zadra. Vjerojatno je riječ o pogrešci notara. Usp. ASVe, Soprintendenti alle decime del clero (dalje SDC), P 39, *Zara dal 1534 al 1583.*, br. 97.
- ²³ Moguće da je bila riječ o epidemiji kuge u Zadru 1530. godine. Vidi: ROMAN JELIĆ, *Zadarske kuge i lazareti u prošlosti, Sanitarni kordon nekad i danas* (ur. Janko Vodopija), Zagreb, 1978., 93.
- ²⁴ *...una donna Vecchia Junfoviza nominata cercaua l'elemosine per essa d'oglio, et di candellette, et quando uoleuimo far celebrar la messa, et celebrarla, andauimo trouare essa donna, et ella ne daua le cose necessarie, et apriua un poco di rastelletto che ui era di inanzi.* AZDN, Prvostolni kaptol u Zadru, kut. 22, sign. 122., neozn. folija.
- ²⁵ Izjave svjedoka i dostupni arhivski izvori pokazuju da je Naležić vjerojatno imenovan kapelanom negdje oko 1554., a ne 1540. godine, kako tvrdi Bianchi. Moguće je da je 1540. godine, u službi klerika, preuzeo brigu oko kapele, što potvrđuju izjave svjedoka. Naime, u arhivskim izvorima zabilježen je 1546. godine još uvijek kao *clericus Jadrensis*, dakle nezaređeni službenik, a 1552. godine, u svojstvu prezbitera, obavljao je službu nadarbenika sakristana u zadarskoj katedrali. Usp. CARLO FEDERICO

- BIANCHI (bilj. 10), 172; Državni arhiv u Zadru (dalje: DAZd), Zadarski bilježnici (dalje: ZB), Iohannes Michael Mazzarellus, B II, F III, fol. 153r; DAZd, Zadarski knez (dalje ZK), Antonio Civran, kut. 5, fol. 61v.
- ²⁶ *Si comintio dire de miracoli poco tempo inanzi l'ultima guerra.* AZDN, Prvostolni kaptol u Zadru, kut. 22, sign. 122., neozn. folija.
- ²⁷ O njemu vidi: JOSIP VRANDEČIĆ, *Zadarski nadbiskup Minuccio Minucci i njegova jadranska misija*, Zagreb – Split, 2017., 137–232.
- ²⁸ JOSIP VRANDEČIĆ (bilj. 27), 220, 231.
- ²⁹ JOSIP VRANDEČIĆ (bilj. 27), 282.
- ³⁰ Papa Pavao V. (1605. – 1621.) 17. travnja 1606. godine izdao je službeno pismo protiv Mletačke Republike kojim je izopćio njezine vladare te im zabranio obnašanje vlasti. O uzrocima i posljedicama interdikta vidi: GAETANO COZZI – MICHAEL KNAPTON – GIOVANNI SCARABELLO, *Povijest Venecije*, sv. II, Zagreb, 2007., 115–119.
- ³¹ Usp. GAETANO COZZI – MICHAEL KNAPTON – GIOVANNI SCARABELO (bilj. 30), 320.
- ³² *Monsignor Vicario portò a Sua Eccellenza l'informazione in scrittura.* AZDN, Prvostolni kaptol u Zadru, kut. 22, sign. 122., neozn. folija.
- ³³ *Die Martis 29 Mensis Aprilis 1603. Reuerendissimus Dominus Visitator accessit ad Ecclesiam Sancte Marie de Castello deuotionis Ciuitatis in qua celebrauit Sanctam Missam Imago B. V. in altari maiori est cooperta argento et ad sunt multa uota argentea. Ecclesia fuit constructa per Rectores Ciuitatis et deuotionis. Pretor eligit duos procuratores unum ex Nobilibus et alterum ex Ciuibus qui administrant elemosinas. Capellanus est presbiter Simeon Nalesiense qui celebrat quotidie habet a procuratoribus ex elemosinis ducatus uiginti quatuor in anno. Altare non est consecratum sed adest altare portatile decens. Reperit duas cruces argenteas apartibus altaris ordinauit unam tantum detineri in medio altaris et fieri paliu ex asseribus. Visitauit altare Sancti Joannis Baptiste, non consecratum fabricatum ex deuotione quondam Clarissimi Domini Thomae Justiniani. Ordinauit fieri supracaelum et paliu ex asseribus. Visitauit altare Sancti Francisci non consecratum extructum ex deuotione Clarissimi Barbari Camerarii. Ordinauit supracaelum crucem et candelabra et paliu ex asseribus. Visitauit altare Sancti Georgii non consecratum extructum ex Equitis Georgii Renesi qui etiam habent intentionem illud dotandi. Ordinauit fieri supracaelum aliquodque ornamentum circa Iconem, crucem et candelabra, paliu ex asseribus et scabellam aptari. Visitauit Sacristiam ad sunt duo Calices purificatoria corporalia paramenta palia altarium et alia in sufficienti quantitate et qualitate. Ordinauit tantum paramentum uiolacei coloris. Vidit totam Ecclesiam ad Cappellam altaris maioris adest crates ferrea quae clausa manet ad custodiam argentorum. Precepit pauimentum sterni prout coeptum reperit et Ecclesiam nitidam reddi. Eadem die. AAV, *Visitatio Jadrensis 1603*, fol. 700v-701r.*
- ³⁴ Riječ je o imenovanju Tommasa Giustinijana zadarskim kaptanom. Vidi: <https://www.bl.uk/catalogues/illuminatedmanuscripts/record.asp?MSID=19104&CollID=27&NStart=20916>
- ³⁵ Usp. NIKOLA MARKULIN, *Vojno poduzetništvo u mletačkoj Dalmaciji i Boki za vrijeme Morejskog rata (1684. – 1699.)*, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 56 (2014.), 123.
- ³⁶ O obitelji Renesi vidi: JOSÉ M. FLORISTÁN, *Stradioti albanesi al servizio degli Asburgo di Spagna (I). Le famiglie albanesi Bua, Crescia e Renesi*, *Shejzat-Pleiades*, 1-2 (2019.), 28–43.
- ³⁷ Vidi: LOVORKA ČORALIĆ, „Benemerita nazione“: albanski vojnici i časnici u Zadru (16. – 18. stoljeće), *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU*, 27 (2009.), 146. Primjerice, Lucijeta Cuca, kći albanskoga časnika Vuka Cuce, oporučno je ostavila 1695. godine crkvi Gospe od Kaštela sliku Blažene Djevice Marije, izradenu *all'antica*, a crkvi Sv. Antuna Opata Gospin slikovni prikaz, izraden *alla greca*. LOVORKA ČORALIĆ (bilj. 37), 155.
- ³⁸ *Visitauit corpus ecclesiae satis bene munitum, structum et custoditum.* AZDN, Kanonske vizitacije: Vizitacija nadbiskupa O. Garzadori 1627., fol. 130-131.
- ³⁹ *Corre il presente anno centesimo, da quand' afflitta la Dominante, lo Stato, e questa Città pure della peste, fù da questa libertata per intercessione della santa Madre di Dio, acclamata perciò in tutt' il Serenissimo Dominio col nome Venerabile della Madonna di Salute.* DAZd, *Obitelj Karaman*, Crkveni spisi, kut. 14, br. 5.19, fol. 12r.
- ⁴⁰ AZDN, Prvostolni kaptol u Zadru, kut. 22, sign. 122., neozn. folija.
- ⁴¹ Odredbu je 6. prosinca 1688. godine, u vrijeme sedesvakancije Zadarske nadbiskupije, potpisao arhidakon i kapitularni vikar Jeronim de Dominis. AZDN, Prvostolni kaptol u Zadru, kut. 22, sign. 122., neozn. folija.
- ⁴² AZDN, Prvostolni kaptol u Zadru, kut. 17, br. 91.
- ⁴³ *Addi 12 Aprile 1692 Zara. L' Ill(ustriss)mo et Ecc(ellentissimo) C(aualie)r Daniele Dolfin et S(igno)r P(rouuedito)r G(e)n(era)le in Dalm(azi)a, et Alb(ani)a osseruata la presente scrittura esibitale dalli S(igno)ri Procu(rato)ri e Cappellano della Chiesa della B(eata) V(ergine), d(et)ta del Castello, e fatto maturo riflesso all' istanze in essa contenute, tolta pure l' opinione di questo S(igno)r V(ice) Gou(ernato)re delle Armi ed altri militanti da quali uien affermato, che il spacio ricercato per la fab(bri)ca della Sagrestia non distendendosi in latitudine, non uien a portar minimo pregiud(izi)o a quella Piazza d(elle) Armi, inclinando però ad esercitare questo atto di pietà sempre a magg(io)re gloria d(i) S(ignor) Dio ed augumento del culto Diuino ha con l' Aut(ori)tà del N(ost)ro G(e)n(erala)to Concesso e concede alli nom(in)ati S(igno)ri Procur(ato)ri della Cappella o Chiesa della B(eata) V(ergine) detta del Castello di questa Città, di poter nel rifarsi l' Altare dedicato alla stessa B(eata) V(ergine) fabbricar anco una Sacrestiola, permettendole pure poter occupar a tal effetto piedi quattro e mezzo d(i) terr(en)o per lunghezza della parte di Maestro fuori della circonferenza della Cappella p(rese)ntem(en)te occupata e sette piedi e mezzo di larghezza da una parte verso Bora e dall' altra verso Garbino in conf(ormi)tà del disegno, così che uenga ad ampliarsi il commodo a Religiosi, et anco a rendere sempre più autenticata la pub(bli)ca propen(sio)ne nell' opere pie; non ingiungendole altro obbligo per la ricogni(zio)ne del Dom(ini)o se non al Cappel(lan)o di porgere le sue preci al S(ignor) Iddio per l' esalta(zio)ne sempre magg(io)re della Ser(enissi)ma Rep(ubbli)ca. Ammettendosi il reg(ist)ro delle p(rese)nti ove et a chi occorre.* DAZd, *Generalni providuri za Dalmaciju i Albaniju*, Daniel Dolfin (1692. – 1696.), kut. 60., fol. 56r.
- ⁴⁴ Prokurator Blaž Soppe preminuo je 1695. godine, a na njegovo mjesto izabran je zadarski plemić Ludovik Benja. DAZd, *Dukale i terminacije*, knj. 4, fol. 274r-v.

- ⁴⁵ Točnost podataka potvrđuje arhivski izvor: *Langustia sopra-grande della Sagrestiola nella Chiesa della B(eata) V(ergine) di Castello, stimola così li Procuratori come il Cappellano della suddetta Chiesa ricorrere supplici alla pietà di V(ostra) E(ccellenza) degnarsi concedere quattro piedi e mezzo di terreno uerso Maestro di lunghezza e sette piedi e mezzo di larghezza verso Bora et Garbino, conforme al p(re)ntato disegno a fine. Tal luogo serua di sagrestia in tempo che dovrassi rifare il cadente altare della stessa Immagine, ristaurarlo con uiue pietre di muro ualeuole per sostenerlo e che di tal special grazia hauranno occas(io)ne non solo di fondere preci a Dio Sig(no)re, per la sua conseruaz(io)ne et progressi felici, ma anco di conseruare memoria eterna di un tanto beneficio come sperano dalla sua Pietà di conseguire le gratie. DAZD, Generalni providuri za Dalmaciju i Albaniju, Daniel Dolfin (1692. – 1696.), kut. 60, fol. 56r.*
- ⁴⁶ Zanotti je u opasci dodao da je plemić Julije Soppe bio *maligno spirito*. AZDN, Prvostolni kaptol u Zadru, kut. 22, sign. 122., neozn. folija.
- ⁴⁷ *Pentitosi S(ua) E(ccellenza) della sforzata ricusa di tanto bene finalm(en)te li 2 Marzo 1693 per un suo familiare, mandò chiamare a se il sud(et)o Capellano, et senza replica alcuna delle cose passate, comparso ch'ebbe alla sua presenza, le disse, andate sig(no)r Capellano, e fabricate; eransi in tal tempo per ordine publico demolite tutte le statue esposte in diuersi luochi della Città in honore di molti Rapresentanti, et Rettori, onde sotto la statua dell'Eccell(entissi)mo Sig(no)r G(e)n(er)al Dolfino, esistente nel mezzo della piazza del Castello, ritrovaronsi sei pezzi di pietra molto a proposito per li fondam(en)ti della sud(et)a fabrica; il Capellano sud(et)o ricorso da S(ua) E(ccellenza) g'impetrò per carità, onde li pose sotto ledificio sud(et)o; passando poi S(ua) E(ccellenza) uerso quella uolta, essendo già terminata la fabrica, hebbe occasione di comendarla con tutta la corte, restando poco sodisfatti però gl'esuali, che tentarono ogni uia che in honore di Dio, et della B(eata) V(ergine) fosse anco per comodo della chiesa fosse fabricata. AZDN, Prvostolni kaptol u Zadru, kut. 22, sign. 122., neozn. folija.*
- ⁴⁸ O odredbi vidi više kod: GIOVANNI NETO, 15 dicembre 1691: siano distrutte tutte le iscrizioni ed altre memorie, laudative dei podestà veneziani, innalzate nelle città suddite, *Atti e memorie dell'Ateneo di Treviso*, 9 (1991./1992.), 13–90.
- ⁴⁹ Usp. CVITO FISKOVIĆ, Izgled splitskog Narodnog trga u prošlosti, *Peristil*, 1 (1954.), 88.
- ⁵⁰ CVITO FISKOVIĆ (bilj. 49), 89, bilj. 70.
- ⁵¹ Vidi: LARIS BORIĆ, Zadarsko poprsje providura Giangiacoma Zanea – prijedlog za Tripuna Bokanića, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 34 (2010.), 93, 95.
- ⁵² O tipologiji kipova u čast mletačkim predstavnicima vlasti i njihovoj rasprostranjenosti u Dalmaciji vidi radove: BOJAN GOJA, Andrea Galeazzo i spomenici generalnim providurima Leonardo Foscolu i Lorenzu Dolfinu u Šibeniku, *Peristil*, 60 (2017.), 35–46; RADOSLAV TOMIĆ, Generalni providur Leonardo Foscolo i umjetnost u Dalmaciji, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 43 (2019.), 191–209.
- ⁵³ AZDN, Prvostolni kaptol u Zadru, kut. 22, sign. 122., neozn. folija.
- ⁵⁴ O izgradnji zadarskih utvrda u 16. stoljeću vidi rad: ANDREJ ŽMEGAČ, Zadarske utvrde 16. stoljeća, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 27, Zagreb, 2003., 107–118.
- ⁵⁵ U prilog tomu zaključku idu brojne oporučne ostavštine zadarskih Varošana u korist crkve Gospe od Mira u spisima zadarskih bilježnika. Primjerice, 6. travnja 1533. godine Katarina Krekić iz Vrane, udova Bartolomeja, ostavila je novac za gregorijansku misu u crkvi Gospe od Mira, a crkvi je ujedno ostavila vinograd na lokalitetu Potočac. DAZD, ZB, Michael de Zandonatis, B I, F IV, br. 23/I. O vezi zadarskih Varošana i crkve Gospe od Mira svjedoče i legati zadarskih iseljenika u Veneciji u korist Gospine slike i crkve. Usp. LOVORKA ČORALIĆ, Legati hrvatskih iseljenika u Veneciji vjerskim ustanovama u Domovini, *Croatica Christiana periodica*, 17 (1993.) 31, 63–65.
- ⁵⁶ Više o umjetničkoj vrijednosti slike vidi kod: EMIL HILJE (bilj. 21, 1999.), 67–72.
- ⁵⁷ Usp. ZDENKO DUNDOVIĆ, *Bratovština zadarskih Varošana*, Zadar, 2020., 78.
- ⁵⁸ TOMISLAV RAUKAR – IVO PETRICIOLI – FRANJO ŠVELEC – ŠIME PERIČIĆ (bilj. 11), 289–290.
- ⁵⁹ O crkvi Sv. Marije Velike vidi: PAVUŠA VEŽIĆ, Crkva svete Marije Velike u Zadru, *Diadora*, 8 (1975.), 119–140.
- ⁶⁰ O kultu sv. Zoila vidi: ZDENKO DUNDOVIĆ, O obnovi kulta sv. Zoila u Zadru u XVIII. stoljeću, *Bogoslovska smotra*, 88 (2018.) 4, 1011–1034.
- ⁶¹ Usp. RADOSLAV TOMIĆ, *Umjetnička baština Zadarske nadbiskupije. Kiparstvo II*, Zadar, 2008., 82–84. Taj zaključak potvrđuje i recentni rad Larisa Borića o pitanju svetaca zaštitnika i njihova kulta u službi političke propagande u Zadru tijekom srednjovjekovlja i ranoga novog vijeka. LARIS BORIĆ, Patron Saints and Respective Cult Areas in Service of Political Propaganda and the Affirmation of Communal Identity: Case of the Dalmatian Town of Zadar in Mediaeval and Early Modern Period, *Arhitektura in politika* (ur. Renata Novak Klemenčić), Ljubljana, 2016., 9–22.
- ⁶² CLAUDIO POVOLO, Ambigue descrizioni: feste devozionali e feste di precetto nell'inchiesta veneziana di fine Settecento, *Vjesnik Istarskog arhiva*, 20 (2013.), 201.
- ⁶³ Vidi bilj. 33.
- ⁶⁴ AAV, Visit. Eccles. Dalmat., *Jadrensis, Miscellanea Armad. VII*, vol. 101, fol. 700v.
- ⁶⁵ Usporedbe radi, godišnji prihodi zadarskih kanonika iznosili su u 17. stoljeću oko 50 dukata, a katedralni župnik primao je naknadu od 12 dukata. Usp. JOSIP KOLANOVIĆ, Zadarska nadbiskupija prema izvješćima «ad limina» 1599. – 1797., *Sedamnaest stoljeća Zadarske crkve*, sv. I (ur. Livio Marijan), Zadar, 2009., 389.
- ⁶⁶ AZDN, Prvostolni kaptol u Zadru, kut. 22, sign. 122., neozn. folija.
- ⁶⁷ AZDN, Prvostolni kaptol u Zadru, kut. 22, sign. 122., neozn. folija. Podrobnije o tim zadarskim bratovštinama vidi kod: VLADISLAV CVITANOVIĆ, Bratovštine grada Zadra, *Zadar Zbornik* (ur. Jakša Ravlić), Zagreb, 1964., 457–470.
- ⁶⁸ Usp. LOVORKA ČORALIĆ (bilj. 55), 146–147, 155.
- ⁶⁹ ...p(er)son(al)iter Constituti Sp(ectabilis) D(omi)n(u)s Hieronymus Grisogonus Nobilis, et D(omi)n(u)s Petrus Zapich Cuius Jadre uti procuratores, et p(ro)curatorio no(m)i(n)e Sancte Marie de Castello Jadre ex parte una, et Magister Matheus Boriceuich aurifex Cuius Jadre ex parte altera partes ipse sponte, et ultro insimul conuenerunt in hinc modo videlicet quia ipsi D(omi)ni p(ro)

- curatores ibidem ad p(re)ntiam dicti Sp(ectabi)lis D(omini) J(udicis) examinatore mei notarii et cancellarii ac testium meum dederunt, et consignauerunt ipsi m(agistr)o Matheo p(re)nti, et recipienti ducatos centum ex argento Venetos Inusorum ponderis ut ambe partes dixerunt, et affirmauerunt onciarum centum decem, et ultra oncias quadraginta tres argenti bassi. Ex argenti uotorum datorum ipsi Imagini quas oncias quadrag(in)ta tres ipsi mag(ist)er Matheus affinare debeat, Idem mag(ist)er Matheus p(ro)misit, et se obligauit eisdem D(omi)nis procuratoribus ex ipsis argenti conficere una(m) camisolam pro Imagine(m) S(anc)te Marie p(re)dicte. Illius magnitudinis p(ro)ut oportunt p(ro) ipsa(m) imagine(m) quam pulcrius fieri poterit, et hoc in termino annor(um) duor(um) mensiu(m) quatuor p(ro)x(imum) futurorum, ipsi uero D(omi)ni procuratores daru(m), et soluere promiserunt eisdem m(agist)ro Matheo p(ro) suis mercede, et manufactura ducatos quinquaginta quatuor ad rata L 6 s 4 p(er) ducato et tum quando consignauerit ipsis D(ominis) procuratoribus p(er)fectam camisola(m) ipsa(m). DAZd, ZB, Nicolaus Drasmileus, B II, F III, fol. 15r. U procesu oko papinskoga brevea u zadarskoj katedrali Boričević je spomenut kao pratitelj jednoga od povjerenika ostavštine krčkoga biskupa Ivana Rose. DAZd, ZK, Antonio Civran, kut. 5, fol. 64r. Boričević je bio sestrić krčkoga biskupa Ivana Rose, kojemu je 1549. godine postavio nadgrobnu ploču u crkvi Sv. Krševana u Zadru. IVO PETRICIOLI, Umjetnička baština samostana sv. Krševana do 16. stoljeća, 1000 godina samostana sv. Krševana u Zadru (ur. Ivo Petricioli), Zadar, 1990., 217.
- ⁷⁰ O srebrnome pokrovu, zajedno s popisom literature, vidi: NIKOLA JAKŠIĆ – RADOSLAV TOMIĆ, Umjetnička baština Zadarske nadbiskupije. Zlatarstvo (prir. Nikola Jakšić), Zadar, 2004., 230.
- ⁷¹ DAZd, ZB, Nicolaus Drasmileus, B II, F III, fol. 14v-15v.

- ⁷² U tekstu ugovora ne nazire se razlog njegova poništenja. DAZd, ZB, Nicolaus Drasmileus, B II, F III, fol. 48v.
- ⁷³ Budinići su zabilježeni kao zadarski zlatari u matrikuli bratovštine zlatara. Majstor istoga imena i prezimena (Antun Budinić) zabilježen je 1476. godine kao svjedok u dvama ugovorima povezanima s mletačkim slikarom Vittoreom Crivellijem. Ovdje spomenuti zlatar Antun Budinić bio je sin zlatara Mihovila Budinića. Bio je brat zlatara Stjepana i zadarskoga kanonika Šimuna Budinića. Četvrti brat Pavao Budinić stanovao je u kući u zadarskoj ulici *Calle carriera*. Usp. ZDENKO DUNDOVIĆ, Matrikula bratovštine zlatara u Zadru iz 15. stoljeća, Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU, 37 (2019.), 68; EMIL HILJE, Nepoznati dokument o radu Vittorea Crivellija u Zadru, Radovi Instituta za povijest umjetnosti, 32 (2008.), 44–45; JOSIP VRANDEČIĆ (bilj. 27), 156.
- ⁷⁴ DAZd, ZB, Nicolaus Drasmileus, B II, F III, fol. 49r-v.
- ⁷⁵ Zaključak potkrepljuju riječi akademika Ive Petriciolija: Posljednji zadarski zlatar koji je bio dostojan nasljednik srednjovjekovnih majstora je Mate Boričević, od koga se sačuvao srebrni okov za triptih Varoške Gospe, danas na jednom od oltara crkve Sv. Šimuna. ... Boričević se pokazuje kao vrlo vješt zlatar. IVO PETRICIOLI, Zadarsko zlatarstvo, Beograd, 1971., XV.
- ⁷⁶ NIKOLA JAKŠIĆ – RADOSLAV TOMIĆ (bilj. 70), 256.
- ⁷⁷ EMIL HILJE – RADOSLAV TOMIĆ (bilj. 21), 167.
- ⁷⁸ O Šimi Budiniću u historiografiji je dosta zapisano. Ovdje se upućuje na recentni rad: STEPHAN SANDER-FAES, Šime Budinić in Zadar, 1556-69. The topography of everyday life of a Renaissance humanist, *Colloquia Maruliana*, 29 (2020.), 121–142.